

Коротич К.В.,
кандидат філологічних наук,
Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна

ПРО СТРАТЕГІЮ ПЕРЕКОНУВАННЯ В РАДЯНСЬКОМУ ДИСКУРСІ ЧАСІВ ВІЙНИ 1941–1945 РР.

Чи не найважливішим завданням радянської преси в роки війни з гітлерівською Німеччиною було введення до моделі світу реципієнтів переконаності в перемозі радянської імперії над фашистською. Розкрити цей механізм на мовному та когнітивному рівнях дають змогу методи когнітивної й комунікативної лінгвістики, що вможливають віднайдення відповіді на питання про те, як досягається мета адресанта, завдяки зверненню до дослідження взаємодії мови і мислення. Розгляд комунікативних стратегій і тактик у лінгвістичній та когнітивній площинах (Т. ван Дейк [3], А. Баранов [1], О. Іссерс [4], Ф. Бацевич [2], Г. Почепцов [5], В. Чернявська [6]) допомагає розкрити нові сегменти знання про взаємодію мови і мислення людини, глибше зрозуміти вербальні механізми впливу, що становить наразі і теоретичний, і практичний інтерес.

У журналі «Перець» [П] 1941–1945 рр. реалізовано комплекс комунікативних стратегій і тактик (розгляд котрих є цікавою перспективою майбутніх студій), серед яких домінує стратегія переконування реципієнта в перемозі СРСР. Метою нашої роботи є виявлення лінгвальних особливостей реалізації цієї стратегії і з'ясування когнітивних механізмів, які лежать у її основі. Названу стратегію реалізує насамперед тактика моделювання бажаного стану речей у теперішньому (і в майбутньому), що є підґрунтям швидкої перемоги. Цю тактику репрезентують дієслова і сталі словосполучення зі значенням військових дій і розгрому ворога у формі майбутнього часу: «...*Весь народ як лава встане, / Здіймуть зброю Прага, Крит / Й буде битим фон-Бандит*» [П. – 1941. – № 5. – С. 6] (цитати ми наводимо відповідно до правопису й пунктуаційного оформлення оригіналу). Крім того, дієслово *бути* у формі майбутнього часу досить часто поєднувалось із пасивними дієприкметниками з семантикою руйнування (*буде битий, розтрощений*). Значну роль у реалізації названої тактики відіграють і комічні оказіоналізми – назви воєнних дій противника, що ведуть до його краху, загибелі, – створені для утвердження впевненості в перемозі над ворогом. Дієслова доконаного виду *наперемагатися, набомбитися, наокупуватися, нагітлеритися, дошнапсатися* з негативнооцінним значенням «дійти межі в певній діяльності руйнівного характеру» подано від першої особи, як у тогочасному німецькому прецедентному тексті, і введено до іронічних речень, де змальовано бажану картину майбутнього («*Фраза “ми наперемагаємось до самої своєї власної загибелі”, як відомо, належить фашистському генерал-майору Нерінгу – командирові німецької танкової дивізії, розгромленої Червоною армією. Гітлерівські генерали мають всі підстави для дальших дослідів у галузі збагачення словника. Можна, зокрема, рекомендувати фашистам таке: “Набомбимось до повного знищення фашистської авіації”, “Наокупуємось, доки не виженуть під три чорти”, “Нагітлеримось до*

смирительної сорочки” і т. д.» [П. – 1941. – № 8. – С. 6]). Узагальнене значення названих дієслів виражає подане в заголовку узуальне дієслово *навоюватися* («**Навоюється, собаки**» [там само]). Натомість okazіональне дієслово *дофюреритися* теж доконаного виду з прагматичною метою відразу поставлене в минулому часі («**Ти дофюрерився до того, що скоро й фюреренят не позбираєш...**» [П. – 1941. – № 5. – С. 3]), що спрямоване на переконування читачів вербальними засобами в бажаному для СРСР стані речей. Посилюють семантику одиниці, що виступають у ролі додатків, які вказують на негативні наслідки діяльності, вираженої okazіональними дієсловами («**...доишпаються фашисти до білих метеликів**» [П. – 1941. – № 7. – С. 6]). Наведені okazіоналізми актуалізують висновкові негативнооцінні семи ‘кінець’, ‘знищення’, ‘божевілля’, що мало б, особливо після численних повторів, формувати у свідомості мовців відповідні переконання. Характерно, що сентенції, у яких висловлено переконання в неминучій загибелі фашистської Німеччини, зокрема її армії, можуть бути вкладені в уста не тільки речників радянського дискурсу, але й фашистського («– У нашій долі багато спільного, – сказав нальотчик Ганс Шмуцке своєму другові льотчикові Карлу Блошке. – А саме? – І ти, і я, кінець-кінцем, **приземлимося навічно**» [П. – 1943. – № 15–16. – С. 3]).

Особливим типом висловів, у яких функціонують такі дієслова, є гасла («**Смерть фашизму! Перемога буде за нами!**» [П. – 1941. – № 5. – С. 3]) і клятви («**Даємо цю голову навідсіч, що гітлеризм буде розтрощений**» [П. – 1941. – № 9. – С. 2]), які, на нашу думку, реалізують, крім інших, і тактику ритуальної комунікації.

Тактику декларування впевненості в розгромі противника так само репрезентують дієслова в минулому та майбутньому часах, що виражають неминучість перемоги («**Флот (німецький) – переважно складається з підводних суден. Значна частина вже потоплена, а решту Червоний флот доведе незабаром до справжнього підводного стану**» [П. – 1941. – № 7. – С. 6]). Якщо в першому прикладі прагматичний ефект посилює мовна гра, що полягає в актуалізації у слові *підводний* двох відтінків значення, то в другому – мовна гра, заснована на співзвучності («**Міна – слово, яке завжди наводить німецьких морських піратів на тяжкий роздум: “Мине мене радянська міна чи не мене?”**». **Можемо запевнити – не мине!**» [П. – 1941. – № 7. – С. 6]).

Тактику приєднання до думки більшості ілюструє прийом уживання в одному контексті фразеологізмів із різних професійних сфер із семою ‘кінець’, до складу яких часто належать дієслова у формі майбутнього часу («**Тов. Яковенко, педагог: – Я певен, що Гітлер *дістане* належний урок. Провчимо! Тов. Карпій, бухгалтер-економіст: – Фашистську Німеччину *спіткає* крах. Вже зараз видно, що історія пред’явила їм неоплатний рахунок. Тов. Гуца, акробат: – На цьому сальтомортале він неодмінно *зламає шию*. <...> Тов. Буткевич, сажотрус: – **Вилетить** Гітлер в трубу! Тов. Братерський, актор: – В їхній грі ми давно вже бачили нестерпне фіглярство, фальш і “накладки”. Почався останній акт. Освистані, вони з **тріском проваляться і навіки зійдуть зі сцени**» [П. – 1941. – № 5. – С. 10]). Нанизування фразеологізмів-синонімів зі значенням краху покликане забезпечити успішне переконування реципієнта повторюванням тієї самої інформації, упевненість у якій висловлюють різні комуніканти. Прагматичне навантаження в цьому контексті**

несуть і метафорично вжиті терміни (напр.: «– *Що чекає фашизм? – Нокаут*» [там само]). Іншим способом уживання фразеологізмів із семантикою краху було їх уведення як висновкової частини до висловів, у першій частині котрих так само фразеологізмом схарактеризовано злочинні дії нацистів. У цих фразеологізмах мовна гра ґрунтується на повторюванні того самого слова («– *Гітлер простягнув руки і до радянського добра. Як по вашому, чим це закінчиться? – А він на радянській землі простягне і ноги*» [П. – 1941. – № 9. – С. 3]; «*Вони вийшли на “мокре діло”... Від них і справді тільки мокре місце залишиться*» [П. – 1941. – № 5. – С. 2]).

Тактики декларування впевненості в перемозі СРСР і передчуття цього можуть мати і метафоричну репрезентацію. Так, у вислові «*Щур – шкідлива тварина, яка, за спостереженням моряків, задалегідь відчуває небезпеку і першою тікає з корабля, що тоне. <...> Відчувають коричневі щури, що фашистський корабель піде на дно*» [П. – 1941. – № 8. – С. 6] застосовано розгорнуту метафору зі сфери мореплавства, якій підпорядкована й зооморфна метафора *коричневі щури*.

Певну роль у лінгвальному забезпеченні тактики моделювання бажаного стану речей у теперішньому та майбутньому відіграють і власні назви. Зокрема, часто вживаний у радянському дискурсі воєнного часу топонім *Бородіно*, символізуючи поразку ворога, покликаний засвідчити тяглість перемог, спираючись на прецедентний феномен. У контексті позначувану ним небезпечну територію поширено на всі населені пункти СРСР («*Бородіно – початок кінця наполеонівської кар'єри. Гітлерівське Бородіно – в кожному радянському селі і містечку*» [П. – 1941. – № 9. – С. 6]). Тут у слоті місце дії фрейму *поразка* конкретний топонім замінено безліччю безіменних суголосно з тогочасними радянськими гаслами. Цікавим є контекст, у якому на позначення загибелі вжите дієслово в архаїчній формі минулого часу *погибоша*, яке називає реальні події минулого, а потім і бажаного майбутнього («*Древнеруський літописець / Записав, що Русь хоробра / Воювала, поки ворог / “Погибоша, аки обри”. / Суне знов орда фашистська. / Цих вояк ми знаєм добре – / І про них писати будуть: / “Погибоша, аки обри”*» [П. – 1941. – № 9. – С. 6]). Епіфори й чіткий ритм прагматично навантаженого вислову, що активізує прецедентний текст, посилюють вплив на читача.

Крім елементного опису патової для ворога ситуації, здійснюваного метафорами та фразеологізмами, її цілісний опис подано прислів'ями – старими («*Катюзі по заслужі*» [П. – 1941. – № 5. – С. 3]) і новоствореними (<1> «*Кричи “гох”, поки не здох*» [П. – 1941. – № 6. – С. 6]; <2> «*Фашистська гидота кров людську п'є, поки не захлинеться*» [П. – 1941. – № 5. – С. 10]; <3> «*Сьогодні: “гох! гох”, а завтра: “ох! ох!”*» [П. – 1941. – № 6. – С. 6]; <4> «*Пішов фашист по шерсть, а вернувся сам острижений*» [П. – 1941. – № 9. – С. 6]; <5> «*Для фашиста ні дня, ні ночі: краде, коли захоче. Та на нашу комору напав і зуби поламав*» [П. – 1941. – № 5. – С. 15]). У першій частині прислів'їв подано негативні різноаспектні характеристики нацистів, у другій, приєднаній сполучниками часу та протиставними, – змальовано виразну картинку кінця ворогів як справедливого покарання. Поставлені у формі минулого часу дієслова відповідної семантики в першому прислів'ї позначають дії, котрі ще не відбулися, але впевнено спрогнозовані, а в четвертому та п'ятому, – які нібито вже успішно відбулися. Переконаність у швидкій перемозі над ворогом засвідчують

і часові відношення, виражені зіставленням прислівників *сьогодні і завтра*. Застосовано й традиційні зооморфні та побутові візуальні образи, уживані в народних прислів'ях, які у вигляді фреймів стійко закорінені у свідомості читача і впливають на сприйняття нових переконань, переданих за допомогою елементів старих, як істинних. Прислів'я з відповідною семантикою перетворювали також на дефініцію з потрібними ситуаційними доповненнями («*Яма – могила, яку гітлерівці готували прогресивному людству і куди потрапили самі*» [П. – 1941. – № 8. – С. 6]), причому витлумачуваним словом закономірно обрано лексему зі значенням наслідку негативної діяльності. Використовуваними в «Перці» були й схожі на прислів'я римовані влучні вислови на зразок «*Вже дванадцять година наближається, і ніхто ніде з вас не сховається*» [П. – 1945. – № 1. – С. 1], що знов-таки виражають впевненість у неминучості краху фашистської Німеччини.

Ще одним фольклорним жанром, дія якого на мовця зумовлена сприйняттям його як аксіоми з огляду на авторитет народної мудрості, є повір'я. У «Перці» застосовано прийом його уточнення складнопідрядним реченням із підрядним умови («*Вірна прикмета. – Кажуть старі люди, що, коли небом котяться зірки, хтось умирає. – Якщо ці зірки на крилах радянських літаків – вмирають німці*» [П. – 1943. – № 22. – С. 5]). У сильній позиції – заголовку – здійснено підміну понять: повір'я назване прикметою, яка є точнішою від повір'я, до того ж, її ще й схарактеризовано прикметником *вірний*, що інтенсифікує ступінь правдивості.

Розглянувши основні вияви комунікативної стратегії переконування в перемозі над ворогом, приходимо до висновку, що її найбільшою мірою втілювали тактики моделювання бажаного стану речей у теперішньому і майбутньому та декларування впевненості в перемозі, які переважно вживалися в комплексі. Переконування здійснювано численними повторами слів і фразеологізмів, що, хоч і мали різний план вираження, але характеризувались однаковим планом змісту. На морфологічному рівні найбільше прагматичне навантаження припадало на основні репрезентанти тактики моделювання бажаного стану речей у теперішньому і майбутньому – дієслова доконаного виду в минулому та майбутньому часі на позначення військових дій і знищення противника, осмислювані як ті, що вже відбулися або неодмінно скоро відбудуться. Ідеологічним прийомом були й маніпуляції зі зразками народної мудрості й символами-топонімами, вплив яких ґрунтувався на апеляції до стереотипних ситуацій і фонових знань.

Література

1. Баранов А. Н. Что нас убеждает? : (Речевое воздействие и общественное сознание) / А. Н. Баранов. – М. : Знание, 1990. – 64 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
3. Дейк Т. А., ван Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк ; пер. с. англ. под ред. В. И. Герасимова. – М. : Прогресс, 1989. – 310 с.
4. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 284 с.
5. Почепцов Г. Г. Пропаганда и контрпропаганда / Г. Г. Почепцов. – М. : Центр, 2004. – 253 с.

6. Чернявская В. Е. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия : учеб. пособие / В. Е. Чернявская. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 136 с.

Аннотация

В статье рассматриваются языковое выражение и когнитивные механизмы коммуникативной стратегии убеждения в победе над врагом. Ее реализовали прежде всего тактики моделирования желаемого положения дел в настоящем и будущем и декларирования уверенности в победе. Основным прагматическим средством выступали глаголы в форме прошедшего и будущего времени и многочисленные повторы синонимических фразеологических и лексических единиц.

Summary

The linguistic expressions and cognitive mechanisms of communicative strategy of persuasion in the victory on enemies are observed in the article. First of all it was personified by tactics of modelling eligible condition of things in the present and the future and declaring of confidence in the victory. The basic pragmatistical means were verbs in forms of the present and future time and numerons reiterations of synonymic phraseological and lexical units.

Ключевые слова: дискурс прессы, коммуникативная стратегия, коммуникативная тактика, прошедшее время, будущее время, фрейм, сема.

Key words: press discourse, communicative strategy, communicative tactics, past tense, future tense, frame, seme.